

גילוי דעת

כתב עת רב-תחומי
לחינוך, חברה ותרבות

גיליון 21 | קיץ תשפ"ג | 2023

הוצאת
הקיבוץ המאוחד

המכון לחינוך מתקדם
מכללת סמינר הקיבוצים

העורך הראשי: פרופ' נמרוד אלוני
עורך בפועל: ד"ר מעין מזור
העורכת המדעית: ד"ר עתליה שרגאי
עריכה וניהול הפקה: חיה קול-אל אייכנרנדר
רכזת המערכת: יעל אוחיון

הוועדה המייעצת: * ד"ר רינת ארכיב אלישיב, פרופ' סמדר דוניצה-שמידט, ד"ר גילי יוסף,
ד"ר אירית פלדמן, פרופ' שי פרוגל, ד"ר עינב קטן-שמיד

חברי מועצת המערכת: * פרופ' דן אבנון, ד"ר איימן אגבאריה, פרופ' יאיר אורון, פרופ' ניב
אחיטוב, פרופ' יאירה אמית, פרופ' אבנר בן עמוס, ד"ר אוה ברגר, פרופ' מירי ברוך, פרופ'
דפנה גולן, פרופ' יוסי דהאן, פרופ' רות זוזובסקי, פרופ' יוסי יונה, פרופ' ציפי ליבמן, פרופ'
אייל נווה, פרופ' פניה עוז-זלצברגר, פרופ' פייסל עזאיזה, פרופ' משה צוקרמן, פרופ' יצחק
קשתי, פרופ' אריאל רובינשטיין
* לפי סדר הא"ב.

מערכת "גילוי דעת" מודה לעורך הראשי של כתב העת ב-13 השנים האחרונות,
פרופ' נמרוד אלוני, המסיים את תפקידו בגיליון זה ופורש לגמלאות.
"גילוי דעת", שהתעצב ברוחו ההומניסטית ושואפת התרבות, ישמור על
מתכונתו ככתב עת אקדמי רב-תחומי ושפיט וימשיך לפעול ולהשפיע על
המרחב החינוכי, התרבותי והחברתי בישראל.

עריכת התקצירים באנגלית: טובה שני
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
עימוד: אירית נחום

ISSN 2224-5936

© כל הזכויות שמורות למכללת סמינר הקיבוצים
נדפס בישראל
קיץ תשפ"ג – 2023

משלוח מאמרים

כותבים וכותבות מוזמנים לשלוח למערכת גילוי דעת מאמרים ומסות על פי ההנחיות
להגשה המפורטות באתר סמינר הקיבוצים, בכתובת:

www.smkb.ac.il/gilui-daat/submission-guidelines

לפרטים נוספים אנא צרו עמנו קשר בדוא"ל: Gilui.Daat@smkb.ac.il

תוכן העניינים

5	המשתתפות והמשתתפים בגיליון
8	דבר המערכת
11	מאמר העורך הראשי זה הזמן לפדגוגיה אקטיביסטית נמרוד אלוני
	מאמרים
	נמרוד טל
20	הוראת ההיסטוריה בתקופה של תמורות: בית הספר הריאלי בחיפה בשנות ה-70 כמקרה בוחן
43	גדי ביאליק, ענת מור-אבי, אורטל מרחב, שרי ר. אלפי-ניסן גישות רעיוניות בתכנון ובעיצוב מרחבי חינוך: טיפולוגיה מבוססת ניתוח תוכן
	נעמי יוספסברג
77	מה החלטנו בגן היום? דמוקרטיה דליברטיבית בגן הילדים הציבורי
108	אילנה אלקד-להמן, אסתי אדיבי-שושן, אסנת בר-און עדיין מלמדת, עדיין לומדים: חוגי ספרות ללומדים בגיל השלישי
	מסה
	יורם הרפז
141	תוכנה חדשה, חומרה ישנה: אתגר החינוך במאה ה-21

ביקורות ספרים

רינת ארכיב אלישיב

158 נשירת מורים? לא בבית ספרנו – על חשיבותה של חונכות בהוראה

הדס שבת נדיר

164 איך כותבים את ההיסטוריוגפיה של הספרות העברית החדשה?

iii

Abstracts

המשתתפות והמשתתפים בגיליון

ד"ר אסתי אדיבי-שושן | מכללת סמינר הקיבוצים, הפקולטה למדעי הרוח והחברה.
stadv@gmail.com

שרי ר. אלפי-ניסן | דוקטורנטית באוניברסיטת בראיילן, זכתה בפרסים ובמלגות יוקרתיות, בין השאר מטעם הקרן המחלקתית להצטיינות במחקר. כסוציולוגית תרבותית, חוקרת תפיסות עתיד בחינוך וכן את המרחב החינוכי כמעצב זהות ויחסים חברתיים. שותפה לצוות מחקר מרחבי חינוך של מינהל הפיתוח ולשכת המדענית הראשית במשרד החינוך. סופרת ומרצה לשיטות מחקר ולסטוריטלינג של ידע בסמינר הקיבוצים.
sari.alfi-nissan@biu.ac.il

פרופ' אילנה אלקד-להמן | פרופסור חבר במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט. פרסמה ספרים ומאמרים בעברית ובאנגלית. חוקרת ספרות, ספרות ילדים וספרות מולטימודלית והוראתן. כמו כן, חוקרת תהליכי קריאה של סטודנטים, יהודים וערבים, ושל קוראים מבוגרים במועדוני קריאה, וכן את תרומת כלי מחקר הספרות למחקר איכותני.
ilanaelkad@gmail.com

ד"ר רינת ארביב אלישיב | ראש רשות המחקר במכללת סמינר הקיבוצים. חוקרת מדיניות ותהליכי אי-שוויון בחינוך, וכייחוד את תחום פיתוח ההון האנושי במערכת החינוך ומדיניות כוחות ההוראה בישראל בזיקה לתהליכי השתלבות במקצוע ונשירה ממנו. שותפה לפרויקטים בין-לאומיים מרכזיים, ובהם Proteach בהובלתה, במסגרת תוכניות Erasmus+ של האיחוד האירופי.
rinat.arviv@smkb.ac.il

ד"ר גדי ביאליק | ראש התוכנית לתואר שני בניהול מערכות חינוך במכללת סמינר הקיבוצים ומייסד ההתמחות בהובלת תהליכי שינוי ברשויות מקומיות. בעברו ייסד וניהל את התוכנית המרוכזת לתואר שני במנהל ומנהיגות בחינוך באוניברסיטת תל אביב. מוביל במשותף את המופ"מ מטעם מנהל הפיתוח ולשכת המדענית הראשית במשרד החינוך לגישור על הפער בין פדגוגיה למרחבי למידה חדשניים.
gadi.bialik@smkb.ac.il

ד"ר אסנת בר-און | בעלת תואר דוקטור לספרות עברית מאוניברסיטת תל אביב. עבודת הדוקטורט שלה עוסקת בדרמות מקראיות. היא מרצה לספרות במרכז האקדמי לוינסקי-וינגייט, ובעלת ותק רב בהוראת ספרות בתיכון. לאסנת פרסומים אחדים בנושאי דרמה, ספרות ודרכי הוראתה, היא ממלאת תפקידי הדרכה שונים במשרד החינוך, מנחה השתלמויות מורים ומרצה לספרות במרכזי תרבות לקהל הרחב.
odedbaron@013.net

פרופ' יורם הרפז | מרצה במכללת בית ברל ומנהל המרכז לתכנון סביבות חינוך במכללה. בעברו מורה, עיתונאי, עמית בבית ספר מנדל למנהיגות חינוכית ומנהלו, ומפתח תוכניות במכון ברנקו וייס. פרופ' הרפז פרסם ספרים ומאמרים על מטרות החינוך, הוראה ולמידה.
yorhar1@gmail.com

ד"ר נמרוד טל | מרצה בכיר בחוג להיסטוריה במכללת סמינר הקיבוצים. במבחר פרסומיו כלולים מאמרים אלה: The American Civil War in British Culture: Representations and Responses, 1870s to the Present (2015); Cultures of War in Graphic Novels (2018) חינוך היסטורי: זירות וזיקות (2023). במשותף עם פרופ' אייל נווה הקים ומנהל את המכון הישראלי לחינוך היסטורי במכללת סמינר הקיבוצים.
talnimrod@gmail.com

ד"ר נעמי יוספסברג | מכללת סמינר הקיבוצים (גמלאית). מרצה לפילוסופיה פוליטית, לתיאוריה של זכויות האדם, לחינוך לזכויות האדם ולפילוסופיה של החינוך.
naomij@012.net.il

ד"ר ענת מור-אבי | אדריכלית ואמנית, עוסקת בתכנון, מחקר והוראה בישראל ובארה"ב. מחברת בין מחקר לעשייה סביב עיצוב מרחב ועיצוב למידה, מפרסמת מאמרים אקדמיים, וחוקרת ראשית בקבוצת מחקר של לשכת המדענית הראשית במשרד החינוך על הפער שבין מרחב לבין פדגוגיה. מייצעת לרשויות ולאוניברסיטאות בכל הקשור למרחב ככלי להעצמת תרבות המקום, חוויית הלמידה וחוויית המשתמש.
amoravi@hawk.iit.edu

ד"ר אורטל מרחב | חוקרת ומרצה במכללה האקדמית גורדון. את הפוסט־דוקטורט עשתה כחוקרת אורחת באוניברסיטת קליפורניה בברקלי. חוקרת ראשית מטעם לשכת המדען הראשי במשרד החינוך. מחקריה מתמקדים בסביבות למידה חדשניות ובהתחדשות הקהילה היהודית בישראל ובארה"ב. בעבר לימדה והחזיקה בתפקידי ריכוז בית־ספריים לצד תפקידים בגופי ההכשרה והפיתוח המקצועי. מומחית בהטמעת חדשנות וטכנולוגיה בחינוך.
ortalm@gordon.ac.il

ד"ר הדס שבת נדיר | ראשת החוג לספרות במכללת סמינר הקיבוצים. לא מכבר יצא לאור ספרה "תיק מספר אפס: קריאה בלשית ביצירתו של דן פגיס ובחיוו".
hadas.sbn@gmail.com

דבר המערכת

הימים הסוערים שחוהו הציבור בישראל, ימים של מאבקים על דפוסי חיים ושלטון, בין הגנה על הקיים לחשיבה על שינויים ותמורות – כמו ניכאו את עצמם ובאים לידי ביטוי בתוכן המגוון של גיליון זה. מבחר המאמרים והמסות הרואים אור בגיליון קוראים לפעולה חינוכית אקטיביסטית, מציעים דרכים לעשייתה ברוח ובחומר, ואף מפליגים לתפיסות היסטוריות וספרותיות בהקשר של יצירת קנון.

נמרוד אלוני קורא במאמר העורך הראשי שלו זה הזמן לפדגוגיה אקטיביסטית ליצירת "פדגוגיה אקטיביסטית שהיא הומניסטית בנאמנותה לכבוד האדם ולשוויון ערך האדם, לתרבות דמוקרטית ולצדק חברתי". עם זאת, הוא מזוהר כי אל לה לפדגוגיה זו להישאר בתחומי המוסדות החינוכיים בלבד, אלא עליה לזלוג אל המרחב הציבורי ולהפוך לכוח מניע בו. בתוך כך, על המורים לשנות את דימוים העצמי והפרופסיונלי, כדי שיוכלו לממש את תפקידם ההיסטורי, וכן כדי שיוכלו לשמש סוכני העצמה של מעורבות פוליטית וחברתית – הן שלהם עצמם והן של תלמידיהם.

במאמר הפותח את הגיליון, הוראת ההיסטוריה בתקופה של תמורות, חוזר נמרוד טל אל תפקידם של מורים, מנקודתם ראותם, בעשור הסוער של שנות ה-70 בישראל. ברקע המשבר שבעקבות מלחמת יום הכיפורים ולנוכח התמורות החברתיות והאידיאולוגיות הנוגעות לאתוס הציוני, הוא בודק את צמיחת תפיסתם הפרופסיונלית-היסטורית באחד ממוסדות הדגל של החינוך בישראל – בית הספר הריאלי בחיפה – ועומד על הדרך שבה ראו את עצמם מורי בית הספר כשומרי החותם של ההיסטוריה והציונות, באופן שבדיעבד אפשר להגדירו שמרני.

רוחות רדיקליות יותר מנשבות בשני המאמרים הבאים: במאמר גישות רעיוניות בתכנון ובעיצוב מרחבי חינוך, שכתבו במשותף גדי ביאליק, ענת מורד-אבי, אורטל מרחב ושרי ר. אלפיי-ניסן – אנשי חינוך ואדריכלים – הם מציעים את פירותיו של מחקר אינטרדיסציפלינרי המציע טיפולוגיה של חמש גישות רעיוניות לתכנון ולעיצוב מרחבי חינוך בישראל וברחבי העולם, וקובעים כי הקשר בין המרחב הפיזי לפרקטיקה החינוכית אינו קשר של סיבה ותוצאה או של הסטטי מול המחולל והמשתנה, כי אם קשר דינמי, גמיש ונתון לשינויים. הכותבים מצביעים על אפשרות שלפיה חדשנות אדריכלית נוטה לעתים לשמש עלה תאנה לשמרנות פדגוגית.

החינוך כדיאלוג והשאיבה מעולמות תוכן אחרים עומדים גם בבסיס מאמרה של נעמי יוספסברג – מה החלטנו בגן היום? דמוקרטיה דליברטיבית בגן הילדים הציבורי. יוספסברג קוראת לאימוץ הרגם של הדמוקרטיה הדליברטיבית, שמצוי כיום בקדמת הבמה בהגות הפוליטית ובמחקר האמפירי על רעיון הדמוקרטיה בגני הילדים הציבוריים בישראל. כך, טוענת יוספסברג, תמומש הזכות של הילד והילדה להשתתפות משמעותית בהחלטות שמשפיעות עליהם, בגבולות מסוימים, לצד תרומה ניכרת לעיצוב דמותו של הגן העתידי ושל החברה בישראל.

ומגן הילדים אל הגיל השלישי. במאמרו עדיין מלמדת, עדיין לומדים עוסקות אילנה אלקד-להמן, אסתי אדיבי-שושן ואסנת בר-און בהוראת ספרות בגיל השלישי, מתוך שילוב של נקודת המבט האישית עם זו המחקרית-רפלקטיבית. המאמר עומד על אופייה של חוויית ההשתתפות וההנחיה בחוגי הספרות בקרב משתתפים ומנחות בני הגיל השלישי – חוויה התורמת לאיכות חייהם, לכינון מבט רפלקטיבי על העצמי ועל החיים וליצירת פרקטיקה תרבותית-חברתית ממוקדת ספרות, דווקא בעידן של ירידת קרנה. הממצאים שמציג המאמר אף מזמנים חשיבה מחדש על למידת הספרות בבית הספר התיכון.

נראה כי רבות מהסוגיות שהמאמרים בגיליון זה דנים בהן, ובכלל זה מבנה בית הספר, למידה והוראה או דמות הבוגר הרצוי, באות לידי סיכום וזיקוק במסה תוכנה חדשה, חומרה ישנה: אתגר החינוך במאה ה-21 מאת יורם הרפז. טענתו המרכזית של הרפז היא שלאחר עדכון "התוכנה" של בתי הספר, אתגר החינוך במאה הנוכחית הוא לפתח "חומרת חינוך" חדשה, כזו התואמת את תוכנת החינוך העדכנית. לדבריו, חומרה זו כבר צצה מתוך יוזמות מקומיות ומעודדות, ואולם עלינו להבטיח כי דווקא לנוכח המשטר הפוליטי והפדגוגי הפופוליסטי-אוקרטי המתהווה במדינת ישראל בימים אלו, יתחזקו אנשי החינוך המדוכאים ויתגייסו לפיתוחן וליישומן של תוכנה וחומרה עדכניות בשדה החינוך.

ביקורות הספרות המתפרסמות בגיליון זה עוסקות בחיזוק אנשי החינוך ובשידוד המערכות התרבותי המתקיים בימים אלו. רינת ארביב אלישיב קראה את קובץ המאמרים "חונכות: תיאוריה, מחקר ומעשה" בעריכתה של אורנה שץ-אופנהיימר ומצאה בו מסר הומניסטי הנשען על יסודות מקצועיים. המאמרים המגוונים שבספר מציעים נקודות מבט פסיכו-פדגוגיות, מודלים של חניכה פדגוגית ומקרי חקר

ממגוון תחומי דעת. ארביב אלישיב מוצאת את חוזקו העיקרי של הספר בעיסוק בסוגיית המורים המתחילים במערכת החינוך בישראל.

הדס שבת נדיר מציעה כי ספרה של עדיה מנדלסון-מעוז "מרכז או שוליים: שיח זהויות בספרות הישראלית" מאפשר דיון בשאלה כיצד אפשר לכתוב את ההיסטוריוגרפיה של הספרות העברית החדשה מתוך התייחסות לצירים נרטיביים קנוניים ושוליים גם יחד. ארבעת פרקי הספר מיוחדים לספרותן של קבוצות הנאבקות להכרת הממסד הספרותי ההגמוני, ובהן פלסטינים, מזרחים, יוצאי ברית המועצות לשעבר ויוצאי אתיופיה. שבת נדיר טוענת כי הספר אינו מציע מהפכה, כי אם קריאה אחרת של אקלים ויחסים אקולוגיים ספרותיים ותרבותיים.

* * *

רוח זו של שינויים ותמורות אינה פוסחת גם על "גילוי דעת". בגיליון זה אנו נפרדים מהגיליונות המודפסים. החל בגיליון זה ואילך, "גילוי דעת" יראה אור כגיליון דיגיטלי בלבד, ופרקטיקת הפרסום תשתנה ל"דיגיטל תחילה": באתר המתחדש של כתב העת יופיעו המאמרים שהתקבלו לפרסום עוד לפני קיבוצם לגיליון שלם. בכך ניישר קו עם המדיניות המקובלת בעולם כתבי העת האקדמיים, ואנו מזמינים אתכם, קוראים וכותבים, להמשיך ולראות ב"גילוי דעת" כתב עת רב-תחומי מוביל לענייני חברה, תרבות וחינוך.

ד"ר מעין מזור, עורך כתב העת
ד"ר עתליה שרגאי, העורכת המדעית